

О. М. Одінцов,
к. е. н., Черкаський державний технологічний університет

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ АГРОПРОМИСЛОВИХ КЛАСТЕРІВ

Розглядається один із основних напрямів розвитку агропромислових формувань — створення інноваційного кластера з метою забезпечення реального економічного зростання і активізації інвестиційної діяльності.

The author considers one of the main trends in agro-industrial units — creation of innovation clusters in order to achieve real economic growth and investment activity.

Ключові слова: кластер, інноваційні технології, інвестиційна діяльність, кластерний ефект, конкурентоспроможність.

Key words: cluster, innovative technologies, investment activity, cluster effect, competitiveness.

ВСТУП

Проблеми організації кластерів і їх використання з метою забезпечення підвищення конкурентоспроможності підприємств продовольчого ринку нині недостатньо досліджені. Разом з тим, формування і функціонування агропромислових кластерів створює сприятливі умови для інноваційного розвитку продовольчих систем. Кластери дають можливість спрямувати стратегію соціально-економічного розвитку регіону в напрямі забезпечення конкурентних переваг регіональної економіки, впровадження інновацій і спеціалізації територіальної економічної системи.

В основі кластеризації лежить системно-синергічний підхід, при якому аграрний кластер характеризується як система багатовимірних взаємозв'язаних форм організації діяльності сільськогосподарських підприємств, фермерських, селянських і інших госпо-

дарств, інтегрованих з метою одночасного спільного вирішення завдань охорони оточуючого середовища і впровадження у виробництво інноваційно-інвестиційних технологій.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування агропромислових кластерів відбувається на основі застосування інноваційних технологій, що сприяють певному поділу праці в інтеграційному виробництві продуктів харчування населення. Кластеризація сприяє перетворенню аграрного виробництва у високотехнологічну, індустріалізовану, самодостатню диверсифіковану сферу економіки. При цьому відбувається суттєве зниження енергомісткості валової продукції сільського господарства і ВВП країни, значне збільшення експорту продукції.

Не зважаючи на явні, доведені світовою практикою переваги кластерного підходу, організація його в Україні обмежена з причини ряду проблем. Перш за все, за відсутністю широкого практичного досвіду, необхідних фахівців і низького рівня розвитку аграрного виробництва. Переваги кластерної системи полягають у тому, що вона надає велике значення мікроекономічній складовій функціонування продовольчого ринку, враховує територіальну і соціальну специфіку регіону, стимулює його ефективний розвиток, підвищує конкурентоспроможність виробничих систем ринку та продукції, підвищує зайнятість населення, бюджетні надходження і конкурентоспроможність регіональної економіки в цілому.

ОГЛЯД ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасній науковій літературі існує широке коло інноваційних ознак кластерної системи організації виробництва. М. Портер визначає кластер як географічно сконцентровану групу взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, а також пов'язаних з ними організацій в особі органів державного управління, інфраструктурних компаній, освітніх та торгових організацій, що діють у певній сфері, взаємодоповнюють один одного і при цьому конкурують [1]. Про важливість інноваційно-інвестиційної основи при створенні і розвитку кластерних структур відзначається у дослідженнях М.П. Войнаренка [2], М.Ф. Кропивко [3], П.Т. Саблука [4], С.І. Соколенко [5], В.Г. Ткаченко [6] та інших економістів-аграрників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У практиці країн із широким застосуванням класифікації виділяється два типи формування кластерів — за ініціативою "зверху" і "знизу". Ініціатива "зверху" передбачає, що органи влади приймають рішення про створення кластерів на основі побудованої програми їх розвитку, "знизу" — кластерний розвиток ініціюється місцевим бізнес-товариством. У той же час необхідно враховувати, що досвід розвинених країн не завжди прийнятний в умовах України. АПК України тривалий час перебуває у стані системної кризи, з якої можливо вийти за допомогою інноваційно-інвестиційної діяльності держави на основі політики дирижизму.

Політика дирижизму до підвищення конкурентоспроможності фермерства застосовується у Франції. У 2005 році уряд цієї країни підтримав розвиток 66 кластерів, що мали чіткі географічні межі й отримували допомогу держави. Щорічно з бюджету держави на функціонування кластерів тут спрямовуються кошти, еквівалентні 950 млн доларів США.

Ліберальний підхід до кластерної політики, що реалізовується у США, передбачає стихійне формування кластерних ознак підприємницьких організацій з наступною їх підтримкою владою. В Україні для реалізації кластерної політики необхідно, на наш погляд, використати комбінований підхід там, де визріли ознаки кластерних систем, а там, де визріла необхідність формування кластерів на основі використання інноваційних технологій, — політику дирижизму.

Комбінований підхід до розвитку аграрних кластерів у сільському господарстві зумовлений також принциповими особливостями сільськогосподарського виробництва, зокрема такими його ознаками, як капіталоємність і низька фондовіддача, значний термін окупності витрат. Від вкладених коштів до отримання продукції в рослинництві проходить 10—12 місяців, у тваринництві — два і більше років, в залежності від тривалості біологічних, природних процесів і кліматичних умов території. На процес віддачі вкладень тут також впливає низький еластичний попит на продовольство, необхідність втручання держави у ціноутворення з метою забезпечення більш або менш стабільних цін і сприятливого режиму торгівлі.

Специфічні особливості ринку продовольства, що вимагають проходження продукції-сировини до готового продукту через горизонтальну і вертикальну інтеграцію, приводять до того, що в аграрній сфері економіки ринковий механізм не спроможний ефективно виконувати головну функцію — бути регулятором попиту і пропозиції та вирівнювати їх, не допускаючи різких коливань цін. Внаслідок цього продовольчий ринок не є саморегулюючим.

Аграрна сфера економіки об'єктивно не спроможна конкурувати з іншими галузями економіки, у зв'язку з чим необхідне інше ставлення до сільського господарства з боку владних структур. Влада повинна відігравати активну роль у реалізації стратегії, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК. У цьому якраз полягає одна з принципів відмінностей моделі підвищення конкурентоспроможності АПК з точки зору кластерного підходу від класичної моделі "ромба конкурентоспроможності" М. Портера.

У сучасній економічній ситуації використання кластерного підходу у регіональній продовольчій сфері може базуватися на наступних основних принципах.

1. Формування агропромислових кластерів полягає в тому, щоб, виходячи з науково обґрунтованих і технологічно реалізованих комплексних рішень, а також підприємницьких механізмів, створити сприятливі умови для переозброєння галузі і залучення інвестицій.

2. Цільовий початок у діяльності кластерів має інноваційно-інвестиційний характер. Якраз інноваційна основа дозволить забезпечити стійкий розвиток підприємств кластера і їх конкурентоспроможність не тільки на регіональному ринку, але і за його межами. В результаті реалізується основне призначення кластера як інструмента підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки.

3. Успішна діяльність кластера визначається станом бізнес-клімату.

4. Для забезпечення стійкості кластера і можливості його розвитку в тривалій перспективі необхідна підтримка у створенні і діяльності кластера місцевими органами влади через механізм державного регулювання або прямою участю державних структур у складі інтегрованих кластерних формувань.

Динамічність і гнучкість кластерів є однією із переваг їх у порівнянні з іншими формами організації економічних систем. В основі процесу створення кластера

лежить обмін інформацією відносно потреб ресурсів, техніки і технології між покупцями, постачальниками і спорідненими галузями. Важливо зауважити, що створення кластерів прискорює процеси в окремо взятих галузях, веде до посилення інноваційних процесів і зміцнює спроможність учасників конкурувати на міжрегіональному і світовому ринках. В економіці, де відбувається постійний розвиток виробництва, зростають факторні витрати під впливом більш продуктивних галузей.

Інноваційний агропродовольчий кластер — це цілеспрямована група підприємств, що функціонує на основі центрів: генерації наукових знань і бізнесових розробок, підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Відмінність інноваційного кластера від інших форм економічних формувань полягає в тому, що учасники кластера не об'єднуються повністю в єдине організаційно-правове формування, а будують механізм взаємодії, що дозволяє їм зберігати статус юридичної особи і при цьому співробітничати з іншими підприємствами кластера та за його межами.

Інноваційний кластер являє собою підсистему інвестиційної системи, яка є динамічною частиною агропромислової сфери економіки, яка розвивається. Зміни в інноваційній системі стимулюються вимогами ринку і спрямовані на задоволення попиту споживачів продовольчих товарів.

Перевагами кластеризації продовольчого сектора стає: стимулювання розвитку ринку продовольства, поліпшення торгового балансу території регіону, підвищення зайнятості населення, збільшення відрахувань у бюджет; концентрація базових нововведень за певний період на певному економічному просторі і формування на цій основі системи розповсюдження нових знань і технологій; можливість використання різних джерел технологічних знань; прискорення розповсюдження сукупного інноваційного продукту у сітці взаємозв'язків у регіональному і національному економічному просторі.

Важливим критерієм створення кластера є рівень охоплення життєвого циклу продукції, що визначається як відношення кількості окремих операцій на етапах розробки, виробництва і збуту продукції до і після створення кластера. При використанні підходу, що базується на теорії трансакційних витрат, увагу слід концентрувати на оцінці можливостей отримання економії внаслідок укладання довготривалих договорів з постачальниками і клієнтами сумісної діяльності. Внаслідок діяльності підприємств у кластері загальний дохід кластерного об'єднання стає більше доходів окремих підприємств. Тобто виникає синергійний ефект кластерної діяльності підприємств. Оцінка їх діяльності з позицій підвищення конкурентоспроможності дозволяє поєднати оптимізацію внутрішніх і зовнішніх господарських відносин з ефективністю діяльності підприємств шляхом вибирання і формування найбільш конкурентних переваг.

Рис. 1. Концептуальна схема формування галузевих інноваційно-інвестиційних агропромислових кластерів

Слід звернути увагу на те, що для реалізації переваг кластеризації агропромислового виробництва необхідно виділяти як зовнішні кластерні ефекти, які генеруються на рівні економіки регіону, так і внутрішні, обумовлені синергійним ефектом.

До зовнішніх ефектів відносяться: нарощування податкових надходжень до бюджетів різних рівнів; зростання соціально-економічних показників регіону у вигляді зайнятості населення та рівня його доходів; підвищення інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання в особі кластерів і регіону в цілому, збільшення обсягів залучених інвестицій, зокрема закордонних; поліпшення екологічного клімату; збільшення кількості учасників формування кластерних систем господарювання.

Серед внутрішніх ефектів виділяються: розширення масштабів виробництва і меж діяльності; розмежування витрат і ризиків між учасниками, зростання ефективності колективного виробництва, підвищення стабільності і стійкості позицій на ринку; зниження витрат на придбання і розповсюдження знань і технологій; високий рівень адаптації до змін зовнішнього середовища; підвищення долі інтелектуального продукту у продукції функціонуючого кластера; поліпшення основних показників виробничо-фінансової діяльності — доходу, обсягу реалізації, прибутку; рентабельності, фондовіддачі і ін.

У цілому, внутрішні й зовнішні ефекти формування

і розвитку агропромислових кластерів сприяють до отримання основних переваг: підвищенню конкурентоспроможності економіки і ефективному використанню реальних механізмів погодження інтересів влади і бізнесу при реалізації стратегії розвитку.

Для виділення загальних властивостей і параметрів кластерів та наступного формування концептуального підходу до практичного використання кластерного механізму їх можливо класифікувати:

- за мірою однорідності або концентрації на основному бізнесі: галузевий кластер, коли всі підприємства мають подібний бізнес; міжгалузевий кластер, коли складно чітко визначити основну сферу діяльності;

- за мірою організаційно-економічного зв'язку: група взаємодіючих підприємств, що складає єдиний технологічний ланцюг і має єдиний орган управління; група конкуруючий між собою підприємств;

- за мірою участі центрів генерації інновацій: генеруючі інновації, що формуються на основі наукових організацій і університетів — центрів генерації інновацій окремих підприємств; негенеруючі інновації — центри генерації інновацій в межах кластера відсутні;

- за мірою зрілості: кластери, що зароджуються; сформовані (зрілі) кластери; кластери на стадії розпаду;

- за масштабом: кластер галузевий, регіональний, національний;

- за спеціалізацію: продовольчий кластер на основі інновацій, що сприяє збільшенню обсягів продаж і зміцненню конкурентних переваг підприємств, реалізації нових методів і технологій організації виробництва, форм управління підприємствами, методів впливу на покупців, навчання персоналу і ін.

Для оцінки конкурентоспроможності кластера проводиться кількісний і якісний аналіз. Кількісний аналіз конкурентоспроможності кластера передбачає визначення ринкової позиції підприємств, які формують кластер на рівні галузі, регіону чи країни. Якісний аналіз конкурентоспроможності кластера включає аналіз і склад ресурсної бази, необхідної для забезпечення конкурентоспроможності підприємств, що входять у кластер. Аналіз кількісних і якісних показників необхідно звести у загальну оцінку конкурентоспроможності кластера, на основі якої вибирають найбільш ефективну кластерну політику.

Загальний ефект інноваційного впливу кластера на ефективність функціонування галузей регіону проявляється протягом тривалого відрізка часу і може оцінюватися переважно побічними показниками.

Концептуальна схема формування галузевих інноваційних кластерів має наступний вигляд (рис. 1). При цьому інноваційно-інвестиційний агропромисловий кластер успішно функціонує за наявності основних складових: 1) наявності підприємств-лідерів або групи локалізованих підприємств, які випускають конкурентоспроможну продукцію, яка реалізовується на внутрішніх і зовнішніх ринках; 2) розвинутої сітки обслуговуючих підприємств і організацій, спроможних забезпечити високу якість обслуговування всіх учасників агропромислового інноваційно-інвестиційного кластера; 3) сприятливого бізнесового клімату, що характеризується високою якістю трудових ресурсів, можливістю доступу до

інноваційно-інвестиційних потоків, відсутністю адміністративних перепон, високим рівнем розвитку інфраструктури кластера, розвинутим науково-дослідним потенціалом та ін.

ВИСНОВКИ

1. Економічна стійкість агропромислового комплексу можлива лише на основі інноваційно-інвестиційного розвитку галузей, оптимального поєднання ринкових механізмів і державного регулювання економіки. Якраз ці фактори можуть бути використані в умовах кластерної системи розвитку продовольчої сфери економіки.

2. Конкурентоспроможність аграрної економіки країни і регіонів може бути забезпечена на основі формування інноваційно-інвестиційних агропромислових кластерів, успішне функціонування яких сприяє поєднанню потенціалу сільськогосподарських, переробних і обслуговуючих підприємств як ключових сегментів кластерної структури, створенню інноваційного характеру спільної діяльності учасників, взаємодії з регіональними органами влади, створенню умов для реалізації конкурентоспроможності підприємств,

3. Формування агропромислових кластерів на інноваційно-інвестиційній основі повинне відбуватися під впливом активних дій з боку органів регіональної влади і підприємницьких структур. Базою таких дій повинна бути національна програма на тривалу перспективу по підвищенню конкурентоспроможності регіональної економіки на основі кластерних моделей.

Функціонування інноваційно-інвестиційних агропромислових кластерів в умовах фінансової кризи має стати головною умовою стабілізації і розвитку потенціалу агропромислового комплексу країни і регіонів, відновлення українського села.

Література:

1. Портер М. Конкуренція: пер. с англ. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2005. — 608 с.
2. Войнаренко М.П. Кластерные модели объединения предприятий в Украине / Войнаренко М.П. // Экономическое возрождение России. — 2008. — № 2. — С. 75—86.
3. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. — 2011. — № 11. — С. 3—13.
4. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / Саблук П.Т., Кропивко М.Ф. // Економіка АПК. — 2010. — № 1. — С. 3—17.
5. Соколенко С.І. Кластерний механізм інноваційного розвитку / С.І. Соколенко, Ю.В. Кіндзерський // Проблемы и перспективы инновационного развития экономики: Материалы XII междунар. научно-практ. конф. — Киев — Херсон — Севастополь, 2007. — С. 511—513.
6. Ткаченко В.Г. Кластеры в системе аграрного производства: сущность и значение в реализации инновационной политики государства / Ткаченко В.Г., В.И. Богачев. // Вісник економічної науки України. — 2011. — № 2. — С. 182—189.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2012 р.